

**DIN MEMORIALISTICA „MĂRUNTĂ” A REVOLUȚIEI DE LA
1848-1849 DIN TRANSILVANIA. ÎNSEMNĂRI DESPRE AVRAM
IANCU**

NICOLAE DUMBRĂVESCU
Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba Iulia

Avram Iancu, cea mai importantă personalitate a Revoluției de la 1848-1849, din Transilvania s-a bucurat încă din primii ani de după momentul de revoltă de interesul literaturii, folclorului și istoriografiei. Astfel, rapsozii populari l-au transpus în cântecele lor, poeții și prozatorii i-au dedicat poezii, nuvele și romane, în timp ce tovarășii de luptă, precum și alte personalități care l-au cunoscut - în diverse etape ale vieții - ne-au lăsat interesante pagini de memorialistică. Aceste lucrări dedicate lui Avram Iancu, fie au rămas în mare parte în manuscris, fie au fost publicate în paginile ziarelor și revistelor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea.

Primele relatări memorialistice despre craiul Munților din Apuseni au fost scoase la lumină în anul 1972, cu ocazia comemorării morții lui Avram Iancu, de către istoricul clujean Pompiliu Teodor. Acesta, în lucrarea intitulată „*Avram Iancu în memorialistică*” a cuprins 15 texte cu caracter memorialistic: 11 au fost redactate integral, în timp ce din celelalte patru au fost redactate doar capitolele referitoare la Avram Iancu. Cele 11 texte redactate integral de istoricul Pompiliu Teodor, în culegerea de memorialistică închinată lui Avram Iancu se găseau fie în manuscris - așa cum este cazul memoriului anonim¹, fie uitate în paginile gazetelor românești de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, așa cum este cazul lucrărilor lui: George Barițiu², Axente Sever³, I. Ciurileanu⁴, Ștefan Moldovan⁵, Iuda Secula⁶, Aron Densușianu⁷, Iosif Șterca Șuluțiu⁸, fie într-o serie de lucrări care vizau corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian, precum și corespondența lui Gheorghe Bariț cu contemporanii săi, în această categorie încadrându-se lucrările lui Simion Balint⁹, Alexandru Papiu Ilarian¹⁰ și Mihai Andreica¹¹. Celelalte patru scrieri cu caracter memorialistic,

¹ B.A.R. D.1848, f. 1-8.

² Barițiu 1872, p. 243-245; Barițiu 1872a, p. 252-258.

³ Sever 1926, p. 184-187.

⁴ Ciurileanu 1887, p. 3-13; 78-81.

⁵ Moldovan 1888, p. 22.

⁶ Secula 1908, p. 105-107.

⁷ Densușianu 1895, p. 14-23; Densușianu 1895a, p. 49-55.

⁸ Șuluțiu 1897, p. 83-122.

⁹ Balint 1972, p. 7-10.

¹⁰ Papiu-Ilarian 1972, p. 80-92.

¹¹ Andreica 1944, p. 8-10, 13-16.

din care istoricul clujean a preluat doar capitolele referitoare la Avram Iancu se găseau atât în manuscris, așa cum a fost cazul lucrării lui Alexandru Sterca Șuluțiu¹² și Ioan Oros alias Rusu¹³, cât și publicate în ultimele decenii ale secolului al XIX-lea sau primele decenii ale secolului al XX-lea - așa cum este cazul lucrării lui Vasile Moldovan¹⁴ și Ioan Cavaler de Pușcariu¹⁵.

Noi relatări memorialistice despre prefectul Legiunii Aura-Gemina au văzut lumina tiparului, în anul 1974, an în care istoricii Ion Ranca și Valeriu Nițu au publicat lucrarea intitulată „Avram Iancu. Documente”, lucrare în care pe lângă cele 18 izvoare documentare sunt redată și un număr de 20 de fragmente dintr-o serie de izvoare narative (memorii) scrise de: Lukács Béla¹⁶, Ioan Oros alias Rusu, Alexandru Papiu Ilaria¹⁷, Stephan Ludwig Roth¹⁸, Alecu Russo¹⁹, Kövári Laszlo²⁰, Gabányi Alajos²¹, Czecz János²², Mihály Horváth²³, Ion Ghica²⁴, Wass János²⁵, Avram Iancu, Katone²⁶, Jókai Mór²⁷, Aron Crainic²⁸, Ioan Axente Sever²⁹, Rethi Lajos³⁰, Eugen Von Friedenfels³¹, precum și două memorii anonime.

Ultima lucrare de memorialistică dedicată personalității lui Avram Iancu a apărut în anul 1996 și îl are ca autor pe istoricul mureșan Ioan Ranca. Acesta în lucrarea intitulată „Avram Iancu pe baricadele Apusenilor. Relatări contemporane ale unor apropiați și adversari”, cuprinde pe lângă cele 15 fragmente memorialistice preluate din lucrarea publicată cu 22 de ani în urmă, împreună cu Valeriu Nițu, alte 12 texte cu caracter memorialistic, mai puțin cunoscute la acea vreme, scrise de: Alexandru Papiu-Ilarian³², Papp Miklos³³,

¹² Șuluțiu *ms.*, f. 248-276.

¹³ Oros *ms.*, f. 37-48.

¹⁴ Moldovan 1895, p. 5-164.

¹⁵ Pușcariu 1913, p. 14-15, 27-33.

¹⁶ Lukács 1872, p. 1-2.

¹⁷ Papiu-Ilarian 1852, p. 141-143.

¹⁸ Roth 1966, p. 113-114.

¹⁹ Russo 1908, p. 41-44.

²⁰ Kövári 1861, p. 224-232.

²¹ Gabányi 1849.

²² Czecz 1868, p. 139-140.

²³ Horváth 1872, p. 198-301.

²⁴ Ghica 1940, p. 165-179.

²⁵ János 1876, p. 555-557.

²⁶ Katone 1859, p. 43.

²⁷ Jókai 1858, p. 589-590.

²⁸ Crainic 1872, p. 2.

²⁹ Sever 1926, p. 184-187.

³⁰ Rethi 1880.

³¹ Friedenfels 1877, p. 404-412.

³² Papiu-Ilarian 1848, p. 99-101; Papiu-Ilarian 1943, p. 39-47.

³³ Papp 1874, p. 60-61.

George Barițiu³⁴, Jokai Mór³⁵, Simion Balint³⁶, Ioan Axente Sever³⁷, Vasile Moldovan³⁸, Ioan Cavaler de Pușcariu³⁹, Kovács Ferencz⁴⁰, Iosif Șterca Șuluțiu⁴¹ și un memoriu anonim.

După această scurtă prezentare istoriografică revenim la subiect și menționăm că, în acest articol, ne propunem să analizăm trei texte de memorialistică „măruntă” mai puțin cunoscute în istoriografie - pe care le-am identificat în paginile *Gazetei Transilvaniei*⁴², din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Acestea au fost scrise de Ioan Papiriu Pop, Ioan Axente Sever, iar cel de-al treilea este anonim.

Paginile de memorialistică „măruntă” semnate de Ioan Papiriu Pop ne oferă informații prețioase despre tinerețea lui Avram Iancu, mai exact despre perioada pe care acesta a petrecut-o în Cluj. Astfel, din aceste pagini de memorialistică aflăm la cine a locuit în Cluj în perioada formării sale școlare și pe cine i-a avut colegi: „*Iar Bergai îi zise „et in aula mea sunt tres: minor Trobias, el ille petulans, - major Tobias probus, Abrahamus Iancu autem est honestissimus et humanissimus juvenis, videntur habuisse bonam educationem”*. (Și la mine sunt trei. Tobias cel mai mic și acesta e neascultător: Tobias cel mai mare e un tânăr de treabă, Avram Iancu este cel mai cinstit și uman tânăr, se vede ca au avut bună educațiune)”⁴³.

De asemenea, în această relatare de memorialistică măruntă, Ioan Papiriu Pop surprinde o parte din trăsăturile morale pe care le avea încă din tinerețe și care l-au caracterizat toată viața: dragostea față de conaționali săi și cinstea. Așadar, scrierea memorialistică a protopopului Ioan Papiriu Pop o completează pe cea a lui Ștefan Moldovan, care aduce în fața cititorului și istoricului câteva

³⁴ Barițiu 1978, p. 19-22.

³⁵ Jokai 1975.

³⁶ Balint, f. 322-325.

³⁷ Sever 1884, p. 53-59.

³⁸ Moldovan 1895, p. 108-144.

³⁹ Pușcariu 1913, p. 15-20.

⁴⁰ Kovács 1982, p. 3.

⁴¹ Șuluțiu 1897, p. 40-43.

⁴² Publicație culturală și politică, apare la Brașov, de la 12 martie 1838 și până 13/26 octombrie 1918. La început au apărut 1-3 numere pe săptămână, apoi zilnic (de la 16 aprilie 1884), sub redacția lui G. Barițiu până în anul 1877, apoi succesiv sub redacția lui Iacob Mureșanu, Andrei Mureșanu, Gr. Maior, Traian Horia Pop, I. Pop-Reteganu, Teofil Frâncu, G. Bogdan-Duicu, Liviu Rebreanu. Alături de redactori se numără colaboratori din toate provinciile românești precum: I. Haliade Rădulescu, Andrei Mocioni, M. Kogălniceanu, August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu, Ioan Rațiu, Alexandru Papiu Ilarian ș.a. Publicația a scos separat două suplimente: *Foaia Literară* (1 ianuarie - 25 iunie 1838) și *Foaia pentru minte, inimă și literatură* (2 iulie 1838 - 24 februarie 1865). Pentru mai multe amănunte vezi: Răduică, Răduică 1996, p. 210-211; I. Hangiu 2008, p. 97-103.

⁴³ Pop 1899, p. 1.

amănunte interesante despre anii petrecuți de Avram Iancu în Cluj, mai exact despre relațiile pe care le avea tânărul din Vidra cu ceilalți tineri studioși din orașul de pe Someș, pe care de cele mai multe ori îi ajuta cu cărți, haine și chiar bani - după cum ne mărturisește memorialistul: *Când era student la facultatea de drept în Clușiu, el conversa de preferință cu studenții români cei mai fără mijloace pe care adesea îi ajuta cu cărți, cu haine, uneori cu bani ca să poată și ei participa la câte o petrecere, cum teatru, menageria, circ etc*⁴⁴.

Într-o altă ordine de idei, scrierea memorialistică al lui Ioan Papiriu Pop contribuie împreună cu cea a lui Ștefan Moldovan, Isaia Moldovan, Vasile Moldovan și Ioan Oros alias Rusu, la cunoașterea formării intelectuale a lui Avram Iancu în orașele Cluj și Târgu Mureș, precum și la cunoașterea relațiilor pe care acesta le avea cu ceilalți tineri români și maghiari, ce studiau în cele două centre culturale ale Transilvaniei.

Celelalte două texte memorialistice pe care le vom supune analizei noastre au ca punct central prezentarea refuzului lui Avram Iancu de a se înfățișa în fața împăratului, în anul 1852, cu ocazia vizitei pe care acesta a întreprins-o în Transilvania. Astfel, în paginile *Gazetei Transilvaniei* din anul 1888, se găsește un memoriu anonim intitulat „*Un episod din viața lui Avram Iancu*” care, în prima parte, ne prezintă vizita făcută de tânărul împărat al habsburgilor în Transilvania, descriind amănunțit drumul pe care l-a parcurs acesta - de la Viena până pe muntele Găina - unde a asistat la o măreață serbare câmpenească organizată de către moți⁴⁵.

În cea de-a doua parte a memoriilor, memorialistul anonim ne prezintă o serie de evenimente care l-au determinat pe Iancu să refuze întâlnirea cu tânărul împărat al habsburgilor. Autorul acestor pagini de memorialistică „măruntă” ne relatează că întâlnirea dintre cei doi ar fi trebuit să aibă loc în casa părintească din Vidra de Sus, unde monarhul habsburgic urma să își petreacă și noaptea, numai că o schimbare de ultim moment a făcut ca acesta să aleagă să-și petreacă noaptea în localitatea Câmpeni. Grație acelor pagini de memorialistică „măruntă” aflăm că, informat fiind Iancu de această modificare de ultim moment, a mers la Câmpeni în seara respectivă, însă nu reuși să vorbească cu tânărul împărat al habsburgilor, datorită celor care îi asigurau paza și protecția. Aceștia l-au tratat cu dispreț pe craiul munților, închizându-i poarta în față, după cum ne relatează memorialistul anonim: „*Va fi fost aproape 11 ore din noapte, când veni Iancu pe un cal plin de spumă în fugă mare. – „Eu sunt pentru astăzi citat la audiență” zise el către Löwenhaldt, anunțați-mă. – „Maiestatea Sa s-a culcat”. – „Anunță numai că Iancu e aici, celelalte vor urma de la sine”. Löwenhaldt, pe care diplomația sa fată de renumitul tribun îl părăsi, înștiință*

⁴⁴ Moldovan 1888, p. 22.

⁴⁵ *Gazeta...* 1888, p. 1.

pe Grünne despre această întâmplare. Acesta îi dete o instrucțiune care nu mai lăsa nimic de dorit în privința clarității sale. Löwenhaldt luă pe Iancu de braț, îl duse la poarta curții, îl rugă energic ca să o privească de din afară și o închise după el⁴⁶. Astfel, memorialistul anonim ne sugerează că acest episod l-a deranjat foarte tare pe Avram Iancu, motiv pentru care, cu toate că a fost căutat a doua zi, el n-a mai dorit să se înfățișeze înaintea împăratului. Prin urmare, această relatare memorialistică scoate la iveală noi amănunte despre un eveniment extrem de controversat din viața luptătorului de la 1848.

Același eveniment extrem de controversat din viața lui Avram Iancu îl găsim tratat și într-o nouă relatare de memorialistică „măruntă”, semnată de prefectul Legiunii I Blăjene, din timpul Revoluției de la 1848-1849 din Transilvania, Ioan Axente Sever. Relatarea sa, ce se încadrează în rândurile memorialisticii „mărunte”, ne aduce o serie de amănunte despre desfășurarea revoluției, în general, și despre conducătorul ei, Avram Iancu, în special. Astfel, în prima parte a lucrării sale intitulată: „*Sum cuique. O lămurire asupra prezentării lui Avram Iancu înaintea Majestății Sale în 1852*”, Ioan Axente Sever face o scurtă trecere în revistă a principalelor evenimente prin care a trecut el și Avram Iancu, în anii care au urmat revoluției, punând un accent deosebit pe tentativa de arestare a lui Avram Iancu, pe arestarea sa și pe întocmirea rapoartelor care trebuiau să lămurească contribuția românilor la revoluție în general și a lor în special. Un loc aparte în această primă parte a relatării sale memorialistice îl ocupă și descrierea contextului în care el, Avram Iancu și Alexandru Papiu Ilarian au refuzat primirea decorațiilor de la împărat în anul 1850. Acesta, motivându-și decizia, după cum aflăm din această relatare memorialistică: „*Mulțumesc din tot sufletul Maiestății Sale pentru făcuta decorațiune, îi urez zile multe și fericite, ca să poată în pace și cu bun spor domni peste popoarele monarhiei Majestății Sale; - dar făcuta decorațiune numai atunci o voi primi și pune pe pieptul meu când mă voi putea înfățișa cu ea înaintea poporului meu, ca un bărbat al cărui cuvânt s-a împlinit*”⁴⁷. Prin urmare, Ioan Axente Sever susținea ca va primi decorația doar în acel moment în care se vor împlini promisiunile făcute românilor în timpul revoluției.

În continuarea relatării sale memorialistice, Ioan Axente Sever ne aduce informații prețioase despre contribuția pe care au avut-o Avram Iancu și Simion Balint, la stabilirea traseului pe care urma să îl parcurgă tânărul monarh al habsburgilor în Transilvania, aceștia schimbând traseul inițial propus de acesta, după cum aflăm din aceste pagini de memorialistică „măruntă”: „*S-a găsit însă un om, care, străbătând planul adversarilor, a scris colegilor săi, Iancu și Balint, să alerge la Sibiu, să arate guvernatorului Schwarzenberg, că calea ce*

⁴⁶ *Ibidem*, p. 2.

⁴⁷ Sever 1895, p. 3.

era s-o facă Majestatea Sa este greșită. Majestatea Sa să vină în Transilvania ca să vadă poporațiunea cea credincioasă care și-a vărsat sângele pentru tron și dinastie; să vadă locurile pe unde s-au întâmplat acele bătăi și lupte; munții și pozițiunile cele frumoase, ca „Găina” etc., iar nu niște sărăcii de orașe ca Bradul, Roșia, Abrudul. Prin urmare, dacă Majestatea Sa vrea să vadă toate aceste pozițiuni și frumuseți ele naturii, să vină de la Brad la Baia de Criș, de acolo peste „Găina” (cel mai înalt și mai frumos între munții Transilvaniei) la Câmpeni; de aici la Roșia Auraria, Alba-Iulia etc. Alergând Iancu și Balint la Schvarzenberg, acesta încuviință rugarea dată în scris de ei și promise că va cerca, va stărui, ca să împlinească dorința lor – ceea ce s-a și întâmplat”⁴⁸.

Punctul central al acestei relatări de memorialistică „măruntă” scrisă de prefectul Legiunii I Blăjene este dat de prezentarea vizitei pe care a făcut-o tânărul monarh al habsburgilor în Munții Apuseni; de descrierea stării de nebunie în care s-a aflat Avram Iancu în acele zile, stare la care vechiul tovarăș de arme nu i-a găsit o explicație plauzibilă. Prin urmare, aceste pagini de memorialistică „măruntă” aduc o serie de lămuriri în ceea ce privește activitatea lui Ioan Axente Sever, Avram Iancu, Simion Balint și alți conducători ai revoluției în anii ce i-au urmat acesteia. De asemenea, ne oferă o serie de amănunte despre vizita monarhului în Munții Apuseni, însă nu explică cauzele stării de sănătate a lui Avram Iancu, în acele zile de maximă importanță istorică, pentru moșii săi. Prin urmare, atât memoriul anonim cât și paginile de memorialistică aduc o serie de informații prețioase, ce au menirea să lămurească aspecte extrem de controversate din viața lui Avram Iancu.

În concluzie, paginile de memorialistică „măruntă” scrise de către Ioan Papiriu Pop, Ioan Axente Sever și cele anonime scot la suprafață informații valoroase despre: tinerețea lui Avram Iancu, despre vizita lui Francisc Iosif în Transilvania și despre refuzul acestuia de a se întâlni cu împăratul habsburgilor.

Analiza cu minuțiozitate a acestor izvoare narrative, nu prezintă decât o mică contribuție la îmbogățirea istoriografiei românești, cu noi relatări memorialistice. Cercetarea noastră încă nu este încheiată, dat fiind faptul că încă nu s-au scos la lumină toate aceste mărturii ale combatanților sau observatorilor obișnuiți ai evenimentelor dintre anii 1848-1849, din Transilvania, precum nici ale acelor care au scris pagini de memorialistică despre conducătorii pașoptiști, pe care i-au cunoscut (în special) după revoluție. Oricum, numărul lor nu poate fi stabilit sau contabilizat cu exactitate, întrucât în orice arhivă, muzeu sau ziar transilvănean din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și prima parte a secolului al XX-lea, pot fi identificate noi pagini de memorialistică despre acest tragic eveniment din istoria Transilvaniei.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 3.

Așadar, subiectul rămâne în continuare deschis cercetării. Informațiile pe care le oferă aceste izvoare narrative, scrise în a doua jumătate a secolului al XX-lea, cu toate că observăm caracterul lor subiectiv, totuși reprezintă valoroase și numeroase contribuții la literatura de specialitate referitoare la viața lui Avram Iancu, în special, la istoria românilor transilvăneni din timpul Revoluției, dar și din perioada ce a urmat acesteia în general.

În acest stadiu al cercetărilor, se impune pe linia valorificării acestor texte memorialistice, adunarea lor într-un corpus unitar și editarea în condiții științifice, deoarece memorialistica Revoluției de la 1848-1849 reprezintă încă un indiscutabil câmp documentar pentru cunoașterea numeroaselor evenimente care s-au petrecut pe parcursul celor doi ani de lupte dintre națiunea maghiară și cea română din Transilvania.

Anexe:

AMINTIRII DINAINTE DE 1848. AVRAM IANCU

Ioan Papiriu Pop

Scriu tot sub impresiunea momentului. La insulta procurorului de paradă, Lazăr Miklos, titular și conte, ce ni-o făcu numind „haramia vezer” pe scumpul nostru de pie memorie Avram Iancu, regele munților, eroul nobleț din 1848, mi-am revocat în memorie suvenirile de acum vre-o 55 de ani.

Pe atunci eram prunc, dar ca toții pruncii foarte bine țin minte cele petrecute, căci altcum eram în școală înaintată. Cuartirul îmi era în Cluj, în ulița Turzii, sub temeteu (cimitir) la octogenarul Andreiu Demeter, cetățean, înflăcărat naționalist român al timpului său (într-un alt număr voi reveni la el). În față cu noi era curtea lui Bergai, profesor și prodirectori al liceului academic, mai târziu proprietatea românului avut Molnar.

Într-o zi de toamnă din 1844, mergând eu la școală, aflai pe Demeter vorbind cu Bergai. Salutându-i, eram să trec în drumul meu, dar mă agrăi gazda mea, d-l Demeter: „Comedisti”? (Ai mâncat)? Atunci Bergai îl întreabă: „Quot proles habet in hospicio”? (cați copii ai în cuartir). – „Quator” fu răspunsul, „sed omnes pelulantes” (patru, dar toți sunt neascultătorii). Iar Bergai îi zise „et in aula mea sunt tres: minor Trobias, el ille petulans, - major Tobias probus, Abrahamus Iancu autem est honestissimus et humanissimus juvenis, videntur habuisse bonam educationem”. (Și la mine sunt trei. Tobias cel mai mic și acesta e neascultător: Tobias cel mai mare e un tânăr de treabă, Avram Iancu este cel mai cinstit și uman tânăr se vede ca au avut bună educațiune). Iancu cu Tobias cel mai mare erau juriști, iar cel mai mic Tobias gimnasist.

Așa s-a exprimat despre Iancu însuși profesorul său, prodirectori Bergai, bărbat de vreo 60 de ani; el era numai de atunci căsătorit, avea o nevastă foarte tânără și frumoasă; una dintre fetele acestuia a fost măritată după românul Alexandru Vale, major de hovezii, pe atunci pensionat.

Ilie Vlăsa Ciucudi, fost canonic mitropolitan în anul 1848 era paroh în Vereşmort lângă Mureş Uioara. (Cu tulburările de sub episcopul Lemeni îl destituise Gaganetz episcopul rutean, ca comisar; de odată mai destituise și pe socrul meu Paul Poruțiu, protopopul Almașului Mare, pe profesori și pe mulți alții). În acele zile de restriște, dar de un prospect mai bun al erei libertății popoarelor, ajungând Iancu și Iosif Moga și alți la Vereşmort, aflară pe profesorul din Vințul de sus Kovacs (ungur) și pe preotul reformat văduv tot de acolo încătușați. Iancu și-a scos sabia din teacă și i-a apărât de moartea mai mult sigură. Aceasta mi-a istorisit-o nu numai odată acel Ilie Vlăsa, care îmi era cumnat (ținând pe o soră a nevestei mele) și o spune și soția mea care a crescut la dânsa și e martoră oculară.

Acestea sunt fapte, care dovedesc noblețea eroului Iancu, ca să nu mai amintesc și altele, pe care le-am auzit din rândurile conșcolarilor mei de odinioară: Parteniu Rațiu, Morar, etc. fost vice-tribun – tot fapte de legalitate, de generozitate și umanitate. – Dar istoria națională este unul din cele mai scumpe tezaure pentru oricare popor. Ea e chemată și competentă a dovedi și arăta meritele bărbaților jertfiți pentru libertate, și noblețea eroilor noștri.

(*Gazeta Transilvaniei*, 1899, nr 281 din 19/31 decembrie)

UN EPISOD DIN VIAȚA LUI AVRAM IANCU

În numărul delat6 Decemvre n. al foiei vieneze „N. fr. Presse” a apărut un foileton sub titlul „Întâia călătorie a împăratului în Ungaria” al cărui autor e un anume B. Reiner, care se dă de mare maghiar, precum se vede din întreg firul narațiunii și observărilor sale.

Autorul își începe narațiunea sa cu vizita țarului Neculae în Viena în anul 1852. Atunci țarul vorbind cu ministrul Bach, i-a zis acestuia, că dacă voiește să facă serviciu bune Domnului său, îi recomandă să fie mai atent față cu Ungaria, pe care, cum i se pare lui, ministrul nu o cunoaște bine. Țarul Neculae, la trei ani după Șiria (Vilagos), avocatul Ungariei! exclamă foiletonistul. Și într-adevăr s-a hotărât să călătorească împăratul Francisc Iosif în Ungaria.

Începură a se face pregătiri de primire, dându-se diferite sciri oficioase și oficiale despre ținta și scopul călătoriei împăratului. Atât fișpanul cât și primarul Pestei erau însărcinați cu pregătirile de primire. Amândouă aceste persoane, cu toți funcționarii austrieci, erau foarte urgisiți de ungurii fruntași și ca dovadă poate servi următoarea anecdotă:

Primarul din Pesta, într-o consultare asupra festivităților de primire, propusă adunări să se pună în scenă o ovațiune, care să surprindă pe împărat, și nu va costa mult, ba și poporului i se va face o plăcere. În ziua următoare primarul primi o scrisoare „cuvincioasă” - o numește foiletonistul – scrisoarea e adusă în legătură cu br. Bela Wenckheim - în care scriitorul zice, că după matură chibzuire își permite a face propunerea, că prea onoratul d-nu primar să fie agățat înaintea arcului de triumf ce are să se ridice în onoarea monarhului, acesta ar surprinde foarte mult pe împăratul, n-ar costa mult și poporului i s-ar pregăti o mare plăcere.

Împăratul sosi în Pesta la 5 iunie 1852 cu vaporul. Strigăte de salutare răsunară din mii de guri de la locul de debarcare până la castelul Budei. Primatele Scitovszki îl salutară cu o vorbire în limba latină, de care se servi și împăratul în răspunsul său. Din Pesta împăratul își continuă drumul către Oradea-mare, făcându-i-se pretutindenea mari ovațiuni. În Oradea un d-nu surd, anume Frater, care-și deducea originea de la Mazarin al Ardealului cardinalul Martinuzzi, îi puse împăratului la inimă vechile privilegii și drepturi ale Ungariei, într-un „Promemoria” ce i-o dete împăratului când se sui în trăsură, până la care pătrunse Frater printre suita monarhului. Se zice că Frater a făcut aceasta din propriul său îndemn. Împăratul a dat hârtia generalului adjutant Grünne, în care însă Frater n-avea încredere pentru cestiuni ungurești. Grünne, care pricepea ceva ungurește, ceru explicații de la șeful comitatului Ravazdy, pe care foiletonul îl asemănă cu un blând leu de menageriă, fiindcă purta o perucă blondă. Ravazdy, tăindu-l nădușile de frică, avu buna idee de-a lua lucrul în răs. „Dl Frater”, zise el, „e un om nesticăcios, căruia uneori i se slăbește câte un șurub în creier”. – „Asta-i alceva” zise Grünne cu un zâmbet silit. Cât a șezut Grünne în Oradea-mare, a vrut să viziteze mai mulți unguri fruntași, între care și pe tatăl ministrului Tisza, cu cari servise în armată. Dar n-a găsit pe nimenea pe acasă. Grünne a observat intențiunea.

Întorcându-se împăratul la Buda, primi aici în audiență pe trimisul extraordinar al Prusiei contele Bismarck, cancelarul de azi al Germaniei, care a fost și prin Kecskemet, cu oamenii lui Bach în număr impresionant, ca drepti din Sodoma și Gomora.

În călătoria sa prin partea de sud a Ungariei, împăratul întrebă pe un primar de sat, șvab, despre simțămintele comunei sale. „Noi”, zise bravul om „toți avem simțăminte bune, numai domnul preot nu, el este „negru-galben”. Germanii din Ungaria Sudică se scărmanaseră cumplit în 1848/49 pentru cauza Ungariei cu vecinii lor sârbi și români. Vechia bucurie germană de luptă *furor teutonicus* venise peste nepoți acolo departe în țara maghiarilor. Ei au făcut împăratului, persoanei monarhului, în călătoria sa prin Banat, ovațiuni de care cailor suitei stau să se sperie. Nu e mirare! Bravii șvabi angajaseră pentru marea zi muzică din loc. O muzică (capelă) șvăbească în Banat! Cel care a auzit-o odată, nu o va mai uita în toată viața.

Drumul către Ardeal îl luă împăratul din Orșova prin Lugoșu [Lugoj]. Pe șoseaua de către Făget sta deasă populațiunea valahă. În Cosova împăratul adresă popii din sat cuvintele amicale și ceru un pahar cu apă, căci ardea soarele. „Excelentă apă” zise împăratul către Grünne după ce o beu, dar precum e singura binecuvântătoare a acestui ținut”. În adevăr fâșia de pământ de la Făget până la granița Ardealului e deluroasă și cu surpături din cauza apelor, așa că lucrul valahului e amar răsplătit, încât destul de des se află în nevoie de-a nu-și vedea fierbând oala la foc.

La Cosovița, în granița Ardealului, așteptau pe monarhul, sub conducerea guvernatorului Schwarzenberg, un mare număr de notabili ardeleni. Schwarzenberg, fiul învingătorului de la Lipsca era amic al maghiarilor; întreținea cu aristocrația ardeleană relațiuni plăcute și număra între amicii lui Deak. Influenței lui Schwarzenberg e a se asocia, cu partea din aristocrația națională (maghiară) a Ardealului a luat parte la ovațiuni cu ocaziunea călătoriei împăratului, de când în Ungaria aristocrația a strălucit în absența ei. Dintre notabilii adunați prin Cosovița, au fost în mod special distinși de împărat prin vorbiri mai lungi, Mitropolitul român Șaguna și Ladislau Barcsay.

Din Cosovița împăratul merse către Deva de-a lungul Mureșului, pe vechea șosea militară, care odinioară răsunase sub pasul de armă al legiunilor Romei. Împăratul era răpit de tabloul [*text ilizibil*] al regiunii Mureșului, una după alta striga el: „Măreață bucată de pământ”! Nu e mirare, căci în apropierea Devei, unde despicătura în munte a Caianului se înclină lin către regiunea Mureșului de departe îți surprind albastrele șiruri ale Alpilor Retezatului, se întinde ca o grădină a lui Dumnezeu un măreț ținut colinos cu pâraie murmurătoare, cu pajiști verzi, cu fâșii păduroase și cu vinață surâzătoare, așa zicând esența Ardealului, în cel mai mic spațiu un rezumat al întregului. Foiletonul maghiar continua apoi astfel:

De la Deva, împăratul își îndreaptă mersul spre lumea montană a Zarandului și a regiunii de aur a Transilvaniei: De când Transilvania fu alipită prin sute de lupte la vechiul imperiu al Habsburgilor, a călcat pentru întâia oară un domnitor austriac pe acest pământ vulcanic. Este un petic de pământ romantic-sălbatic, aspru și ne roditor. Satele sărăcicioase, risipite adeseori în depărtări de miluri prin munți, sunt înconjurate de lupi urlători în decursul iernii zăpădoase. Pe locuitorul valah, așa numitul moț, îl privește palida fantomă a griji peste umeri, când se află la lucru. Moțul care merge în pași lini îndărătul căluțelului său încărcat cu vase de lemn și cu cercuri, este pe șoseaua Ungariei, unde-și schimbă produsele sale cu bucate, o figură permanentă și de la revoluțiunea din 1848 puțin populară. „*Te ia Moțul*”, cu aceste cuvinte speria țărancă maghiară pe copilul zglobiu.

În anul 1848 ei își întoarseră armele asupra ungarilor, formară bande, un corp liber infernal. Conducătorul spiritual al întregii mișcări a fost acel bărbat sărbătorit de Valahi în proză și în poezia Avram Iancu, nu așa însemnat, precum îl glorifică românii, dar nici așa de neînsemnat precum îl calomniază compatrioții mei unguri. El a fost un bărbat al cărui timp de studii căzu în cercul ideilor acelor a căror combatere o declară el de problema vieții sale; el n-a fost nicidecum o natură închisă în sine, căci activitatea și dispozițiunea sa sta contrazicere. Când l-am cunoscut eu pe la mijlocul anului 1860 în casa vice-comitelui din Zarand, Hodoș, nimic nu mai semăna la el cu înșoșonatul „*rege al munților*” de odinioară- el decăzu-se rău. Îmbujorarea (roșeața) nasului său dedea pe față cauza căderii sale. Căzând tot mai adânc își încheia viața într-o stradă a Băii-de-Crișu, într-o beție cumplită de rachiu se duse pe cealaltă lume.

Împăratul apucă spre Zarand peste Săcărâmb, care localitate o declară Berhardt Cotta de cel mai frumos sat din Europa. De aici merse călare la Brad într-un tempo care nu era cu mult mai prejos decât renumita și gigantica cavalcadă a regelui Carol al XII-lea de la Bender la Stralsund.

Bradul era centrul regiunii de aur al Transilvaniei; de două mii de ani se străduiesc aici oamenii cu zel înfocat spre ași stâmpăra sfânta sete de aur. Lângă podul, care se întinde peste văjiitorul Criș, salută directorul băilor în fruntea băieșenilor adunați pe împăratul. Directorul avuse o zi rea. Tocmai în mijlocul cuvântării îl lăsă memoria pe jos, urmă o pauză înfiorătoare, căreia băieșii în mod spontan îi puseră capăt printr-un energetic *întru noroc!* Care împrejurare făcu, ca domnitorul, care privea la adunare cu toată seriozitatea, să-și încrețească puțin buzele spre un surâs amical.

Aproape 18 ore a șezut împăratul în ziua aceea călare. Scânteind calul din potcoave merse prin Baia de Criș spre Hălmagiu, apoi pe o potecă de munte spre vârful muntelui Găina. Aicea la o înălțime de 5000 de urme peste suprafața mării, se ține din

vechime renumitul *târg de fete*. După idea moșilor numai o logodnă încheiată pe muntele Găina poate să aducă adevărata fericire românească.

În onoarea împăratului se țin pe Găina o mare sărbătoare poporală. Întreaga poporațiune a moșilor din partea vestică a Zarandului alergase aici cu copiii cu tot. Cufundat în gânduri privea împăratul cu ochii neclintiți la vălmășeala figurilor semisălbatică, la jocurile cu totul deosebite. „*Călușarul*” pe care-l jucară 12 bărbați cu măciuci lungi în mână, „*Ardeleana*”, „*Pe-picior*”, ascultă cântecele românești, dialogurile în poezie ale celor amorezați în fereastră sau la ușa casei.

„*Nu este aici Iancul*” întrebă împăratul cu uimire, când adunarea moșilor, cea cam pestriță, își manifestă respectul său înaintea domnitorului. O stea fatală se clătină pe deasupra capului „*regelui munților*”, el nu întâlnește pe împăratul, el însuși ascrisese această simpatie lui Schwarzenberg, pentru maghiari, că nu i-a fost permis să fie interpretul sentimentelor poporului român înaintea monarhului. În faptă însă lucrul stă cu totul altfel, căci Iancul făcea parte din aceia, care mai curând lăsa 10 adevăruri decât o minciună. Cazul însuși care este cunoscut numai unui cerc de inițiați s-a petrecut destul de dramatic; împăratul avea să rămână peste noapte după scoborârea de pe muchea muntelui Găina în Vidra, în casa tatălui lui Iancu, care era un pădurar cameral (al erariului) cu bunicică dare de mână.

Iancul așteptase pe monarh în casa părintească. Dar în zadar, căci în ora din urmă se luară alte dispozițiuni de călătorie. Împăratul trecu la galop mare prin Vidra, fără să se oprească, și la 10 ore noaptea ajunse în Câmpeni și se culcă numaidecât. Comandantul jandarmeriei din cortegiul împărătesc, cu numele Löwenhadt, care astăzi mai trăiește în Deva, primise de la cornițele Grünne ordinul strașnic, ca să vegheze ca împăratul să doarmă netulburat. Grünne însuși șezu împreună cu Schwarzenberg și cu câțiva ofițeri la o masă în grădină; ei discutau întâmplările zilei. Era o noapte cu lună, căldică și liniștită de o pompă melancolică, precum o aduce dricul verii în părțile acestea, precum au văzut-o ochii omenești de veacuri frumoasă și tristă.

Va fi fostă poate aproape 11 ore din noapte, când veni Iancul pe un cal plin de spumă în fuga mare.

- „Eu sunt pentru astăzi citat la audiență”, zise el către Löwenhadt, „anunță-mă”.
- „Maiestatea Sa s-a culcată”.
- „Anunță numai, că Iancul este aici, celelalte vor urma de sine”.

Löwenhadt, pe care diplomația sa față de renumitul tribun îl părăsi, înștiință pe Grünne despre această întâmplare. Acesta îi dete o instrucțiune care nu mai lăsa nimica de dorit în privința clarității sale. Löwenhadt luă pe Iancul de braț, îl duse la porta curții, îl rugă energic ca să o privească din afară, și o închise după el.

Nici un cuvântă n-a mai ieșit din gura lui Iancu față de asprele cuvinte ale gendarmului, el s-aruncă călare, stătu câțva gândindu-se, apoi dete pinteni calului său, care sări în două picioare, porni pe deal de vale, și loviturile copitelor calului se pierdură în vâjiiul păraului de munte în noaptea luminată de razele auroase a luni.

Comunicându-se lui Schwarzenberg, care ședea ghemuit pe scaunul său, întâmplarea, s-a supărat forte tare și a urmat între el și Grünne o aprigă dispută. Faptul este, că toată noaptea au căutată după Iancu, spre a i se anunța audiența cerută pe 5 ore dimineața. Însă Iancu, căruia chiar și în noaptea demenței sale de mai târziu îi zvâcnea prin cap aducerea aminte de sera aceea, se dusesse peste munți și peste văi.

Dacă i s-a comunicată ori nu tânărului Domnitor afacerea așa cum în adevără s-a petrecută, nu se știe.

În 28 Iulie împăratul, care sosise în Brașov, pleca de aci în Secuime. În Seps-St.-Georgi a fostă aclamat de mii de Săcui.

În anulă 1852 apăsa asupra Ardealului o atmosferă grea. Răsunetul revoluțiunei tremura aci mai multă decât în Ungaria prin toate inimile. Umbre posomorâte se lăsară pe inima tânărului împărat la vederea semnelor caracteristice ale anilor 1848 și 1849. Ecoul înăbușită ală crudei lupte izbi chiar urechea tânărului împărat.

În anticamera sălii de audiență din Clușiu se petrecu o scenă plină de emoțiune. O nobilă maghiară în doliu adânc leșina cu un strigăt cumplită. Crezu în spaima sa, că recunoaște între cei de față un bărbat, un conducător român, care într-o noapte grozavă a dată năvală cu sălbaticile-i cete asupra castelului ei, căruia i-au dată foc și i-au omorât bărbatul.

Era cinstită din partea foiletonistului, căruia îi place să insulte memoria nemuritorilor noștri bărbați, să ne descrie măcar a mii parte din cruzimile cetelor Kossuthiste și ar fi fost destul. Ce privește episodul despre Iancu, Moții vor fi știind mai bine dacă așa s-a petrecută ori altfel cazul cu audiența.

(*Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 270, p. 1; nr. 271, p. 1-3)

SUM CUIQUE. O LĂMURIRE ASUPRA PRESENTĂRII LUI AVRAM IANCU ÎNAINTEA MAJESTĂȚII SALE ÎN 1852

Ioan Axente Sever

Ca să lămurească și să facă deplină lumină la cele scrisori de „Kolozsvar” (foaie guvernamentală) din Clușiu asupra și contra lui Iancu sub titlul „a bandita vezér” („conducătorul de bandiți”) mă simt dator ca contimporan și complice a faptelor săvârșite de Iancu – să descopăr și să pun la sufletul celor ce înfățoșază după adevăr și dreptate următoarele.

E drept, că Iancu, eu și alții îndată după sugrumarea rebeliunii maghiare de trupele rusești, în scurtul timp de 2 luni – ceea-ce nu prea arăta nici tactica genială, nici curajul și vitejia așa mare, după cum vor să-și revendice acum maghiarii – am fost persecutați. Așa Iancu, fiind într-o zi de târg la Baia de Criș, îl prinseră și arestară, și dacă nu sărea poporul venit la târg, să-l scoată cu puterea din mâinile soldaților (pe atunci nu erau jandarmi), poate o pățea și el ca Horea, pentru că adversarii noștri seculari Maghiarii și Sașii, îngrijiseră în toate părțile până sus la Viena, ca noi să fim descriși și arătați, ca bandiți, incendiari, răpitori etc. Toate acestea străbătuseră până la urechile tânărului împărat - ș-apoi știut este, că cei mai mari sunt totdeauna oamenii primei informațiuni.

Nu poate fi deci mirare, că în curând cele întâmplăte cu Iancu, se repetară și cu mine. Atât numai, că acum oamenii regimului învățaseră și se convinseră, că românii nu sunt așa de lași, cum se nevoiau ai crede dânșii, și temându-se să nu o pățească și cu mine, ca, cu Iancu, trimiseră la Cinade (un sat lângă Blașiu unde mă așezasem ca arendatorul moșiei lui Bénffi) pe căpitanul Appel, cu o companie întreagă de Bianchi ori Jidkovitz și un duct (Zug) de 25 călăreți țvaligeri de mă arestară și duseră cu ei la Sibiu,

unde mă închiseră în cazarma cea mare. Din cele ce le-am răspuns și dar la protocol, care l-a luat cu mine auditorul Nahlik, precum din alte scripte, corespondențe și chiar investigațiuni serioase, începute la comanda guvernatorului Wohlgemuth, s-a arătat, că cu minciuna prânzești, dar de cinat nu cinezi; s-a arătat și probat, că noi nu numai n-am fost conducători de bandiți, incendiari, etc., ci din contră am fost adevărați și conștiincioși apărători ai dinastiei, și că ni-am luptat cu punerea capului pentru susținerea împărăției și a constituțiunii promulgată de ea.

Urmare fu că persecuțiunile se mai domoliră, dar nu încetară, ci se continuară de tribunalele corecționale până la venirea împăratului în Ardeal în 1852.

Dacă guvernul împărătesc și tribunalele sale continuau persecuțiunile, noi încă nu stăm cu mâinile în sân ci ne apărăm cu toate mijloacele și pe toate căile. Astfel, o deputațiune de bărbați aleși din toate părțile Austriei locuite de români, alergară la Viena, iar Iancu, Balint, și eu înaintărăm la împărat rapoarte despre faptele îndeplinite de noi fieșce-care în genere, și particular, în tot timpul de la data proclamației baronului Puchner, adică de la 18 octomvre 1848, și până la sugrumarea rebeliunii, la Șiria. În deputațiunea amintită fu și Iancu la Viena și se purtă așa de rezolut, încât poliția la alungat din oraș, cred că numai, ca să nu poată străbate în audiență la împărat.

Generalii Lüdres și Engelhardt, comandantii trupelor imperiale rusești, cu care făcuserăm cunoștință în Orăștie, și care crezând, că războiul cu ungurii cei voinicioși are să țină cel puțin o jumătate de an, ne dădură și vre-o câteva mii de imperiali, ca împreună cu oastea rusească să putem continua războiul. Ei retrăgându-se după victorie în România, își făcură rapoarte la împăratul lor. Urmare fu, că acel împărat trimise mai multe cavalerii și decorațiuni prefecților, tribunilor și căpitanilor, care se destinseseră prin fapte belice în timpul duratei războiului. Tot în acest timp împăratul Austriei, în urma rapoartelor noastre și a cercetărilor făcute anume pentru a se convinge dacă faptele pe care le-am arătat noi în acele rapoarte sunt adevărate – convingându-se pe deplin de credință, lealitate și luptele noastre, decretă și trimise asemenea ordine și decorațiuni pe care toți ai noștri le primiră cu mulțumită afară de Iancu, Papiu Alexandru și de mine.

Că ce declarațiune să fi dat Iancu și cum va fi motivat neprimirea nu știu; presupun însă că va fi fost expulzarea fără rațiune prin poliția din Viena de-o parte, iar de altă parte luarea din partea fiscului în posesiune a acelor munți, pe care mai înainte îi aveau în proprietatea lor muntenii, oamenii cu care a ținut el piept și bătăi 10 luni de zile (nu cum ziseră rebelii că ruși numai 2 luni) în contra a 14500 soldați rebeli⁴⁹, apoi procesele criminale, ce se întentaseră contra mai multor români pentru cazuri de furt sau omor în 1848/49, cazuri pe care făptuitorii nu le știau distinge cu juriști, de sunt fapte ordinare, ori belice.

Declarațiunea lui Alexandru Papiu, ce a făcut-o în sala universității din Viena, se poate găsi și ceti în gazetele de pe acel timp, 1850, ultimul pătrar. Eu mi-am dat declarațiunea în persoana comitelui Salmen în Sibiu. Iată această declarațiune:

La provocarea supremului comisar districtual al Sibiului, comitele Salmen, are subscrisul onoare a reflecta următoarele:

⁴⁹ Vezi: „Amintiri din pribegie” de I. Ghica, pag. 387-389. „Etat de l’armée Hongroise, 1849”, unde numărul total al oastei rebele se estimează la 220000.

Este public cunoscut, o știe tot copilul, până la cel mai bătrân cum-că atât Majestatea Sa înaltul împărat Ferdinand, cât și mai vărtos înaltul general Commando Baronul de Puchner făcuse în anii 1848/49 națiunii române mai multe promisiuni prin proclamațiunile, care ieșeau una după alta, cum-că românii vor căpăta drepturi naționale și altele. Ba ce e mai mult li s-au promis chiar și gloatelor române, care se vor ridica, cum-că după 5 zile după-ce se vor depărta de la casele lor, vor căpăta patru cruceri arginți pe zi și de mâncare. Toate aceste promisiuni și proclamațiuni se divulgă și se publică la mai bine ca 20000 numai bărbați care se ridicaseră cu arma în mână pentru apărarea înaltului Tron al măritei case austriece, prin gura mea, pentru care eu înaintea poporului încă până acum stau garantuitor, și numai atunci pot scăpa eu de sub această sarcină grea, când ele vor fi înființate, nu numai pe hârtie ca până acum.

Este mai încolo prea bine cunoscut, că eu provientai fortăreața Albei în cele mai periculoase timpuri, și pe când toată armata imperială era prin țări străine unde mă puteam trage și eu – atunci insuflam mai multă credință poporului român, atunci îi repetam mai de multe-ori făcutele promisiuni; el mă asculta, a stat lângă mine, lăsa mai bine să i-se i-a averile, să treacă prin foc și prin sabie, decât să se lepede de credința jurată înaltului împărat și de cauza cea dreaptă pentru care a luptat.

El și pierdu prin aceasta mult - căci mai multe sate fură parte de tot, parte numai în parte arse, numai pentru că ascultară de poruncile mele, care erau fondate pe mai sus lăudatele proclamațiuni.

Locuitori acestor sate și toți aceștia, care suferiră asemenea daune, își pierdură frați și copii, sau copii pe părinți; feciorii aceia, care stătură totdeauna lângă mine, umblând goi, flămânzi, desculți, ori unde mă văd, ori unde mă întâlnesc, îmi cer promisiuni patru cruceri de argint despăgubire și mă întrebă și de drepturile, care le publicăm după proclamațiunile sus numitului G. Commando. Eu până acum i-am îmbunat, i-am amânat cu vorba, zicând să fie cu răbdare și așteptare, că toate li se vor da pe încetul; - iar acum, dacă mă vor vedea măritele semne de sărbătoare, cu care se îndură a mă decora Majestatea Sa prin I. decret din 21 august, vor crede, că eu le condusei părinții, frații și fii lor, ca să mă văd astfel decorat și strălucit. Apoi fiind-că și până acum și-au mai pierdut răbdarea, mă tem rău că ș-o vor pierde de tot, se vor crede înșelați și luându-mă pe mine de înșelător, în deserațiunea lor mă vor măcela în tocmai cum măcelărea inamicul pe ai lor – fiind conduși de mine.

Prin urmare, ca să previn un astfel de pericol, ca să mă mântui parte pe mine, parte autoritatea înălțatelor promisiuni și proclamațiuni, care cred, cu timpul că vor împlini: - mulțămesc din tot sufletul Majestății Sale pentru făcuta decorațiune, îi urez zile multe și fericite, ca să poată în pace și cu bun spor domni peste popoarele monarhiei Majestății Sale; - dar făcuta decorațiune numai atunci o voi primi și pune pe pieptul meu, când mă voi putea înfățișa cu ea înaintea poporului meu, ca un bărbat al cărui cuvânt s-a întâmpat.

Cenade, 18 noevmre 1850

Axente

În urma aceasta se făcură noi cercetări și investigațiuni în districtul Albei-inferioare, unde era adjunct Dimitrie Moldovan, cumnat cu mine. Rezultatul acestor cercetări și protocoale fu, că noi toți trei am fost întrebați protocolarmente, care câte

spese am avut, cât a ținut războiul, și în 1852 ni s-a dat prin mâna guvernatorului Schwarzenberg fiecăruia cât am arătat, că am spus; mie 10, lui Balint 9, iar lui Iancu, care primise 300 ruble de la Lüdres, numai 7000.

Tot atunci s-a dat și ambelor biserici românești din Transilvania câte 30000 fl., drept desdăunare pentru cărțile, ornatele, icoanele la care rebeli le scoteau ochii, și alte lucruri bisericești, pe care „luptători pentru libertate” le arseră, distruseră și folosiră de plocade la caii pe care călăreau. Dacă vor fi cerut această desdăunare mai mari bisericilor, nu știu; dar cred tare că declarațiunea mea va fi contribuit mai mult la facerea desdăunării, decât suplicile cu capul pe tipsie.

*

Așa stăteau lucrurile în luna lui iunie 1852, când se anunța venirea Majestății Sale în Transilvania, iar gazetele publicară în toate limbile ruta, ce avea să o facă tânărul împărat în Transilvania – adică Dobra, Deva, Băița, Brad, Roșia, Auraria (Abrud), Aiud, Alba Iulia. Din această rută se vede, că adversarii noștri voiseră să conducă pe Majestatea Sa tot prin acele locuri, care erau arse și devastate în urma războiului, și după cel vor duce și-i vor umple urechile cu toate atrocitățile mai mult scornite de dânșii decât reale, să zică: „Iată bravurile românilor; iată faptele lui Iancu și Axinte; poftim acum fă-i baroni și le lasă munții iarăși în folosință și proprietate”.

S-a găsit însă un om, care străbătând planul adversarilor, a scris colegilor săi Iancu și Balint, să alerge la Sibiu să arate guvernatorului Schwarzenberg, că calea ce era să o facă Majestatea Sa este greșită. Majestatea Sa să vină în Transilvania, ca să vadă poporațiunea cea credincioasă, care și-a vărsat sângele pentru tron și dinastie; să vadă locurile pe unde s-au întâmplat acele bătăi și lupte; munții și pozițiunile cele frumoase ca „Găina” etc., iar nu niște sărăci de orașe ca Bradul, Roșia, Abrudul. Prin urmare, dacă Majestatea Sa vrea să vadă toate aceste pozițiuni și frumuseți ale naturii să vină de la Brad la Baia de Criș, de acolo peste „Găina”, (cel mai înalt și mai frumos între munții Transilvaniei) la Câmpeni, de aici la Roșia, Auraria, Alba-Iulia, etc. etc.

Alergând Iancu și Balint la Schwarzenberg, acesta încuviință rugarea dată în scris de ei și promise că va cere, va stăru, ca să se îplinească dorința lor – ceea ce s-a și întâmplat.

Ei bine, acum dacă Iancu ar fi fost „conducător de bandiți”, cum scrie fără temei și rușinea lumii „Koložsvár”! – cum vine, că împăratul, despre care zice această foaie, că a primit pe Rozsa Sandor, iar pe Iancu n-a vrut să-l primească; cum vine, întreb eu, și cu mine are drept a întreba toată suflarea, că tocmai acel împărat nu numai că nu vrea a primi pe Iancu în audiență, ci să-și schimbe planul de călătorie publicat mai înainte și la rugarea „conducătorului de bandiți” să vină să treacă pe la poarta tatălui aceluia conducător și să doarmă o noapte întreagă în inima, în centrul munților, adică în Câmpeni, unde stătuse Iancu luni de zile cu statul său major, conducând mișcările și luptele românilor din munți? Cum s-a putut întâmpla aceasta, cred, că nici cei de la „Koložsvár” nu o vor putea explica!

Dacă toate acestea n-ar fi de ajuns pentru răsturnarea aserțiunii lui „Koložsvár”, voi arăta ceva mai pozitiv.

De la 15 mai 1848 până în iulie 1852, aproape toate notabilitățile românilor din Austria alergaseră la Viena și se prezentară majestății Sale. Eu însă nu avui cea norocire și acum după îndeplinirea în parte a celor cerute de mine la diverse ocaziuni; după ce

primisem și cei 10000 fl. desdăunare, credeam, că e timpul suprem de a părăsi pasivitatea și dosnicia – prin urmare doream a mă prezenta și eu înaintea Majestății Sale, crezând, crezând că locul cel mai potrivit pentru aceasta ar fi muntele „Găina”.

Eram pe atunci director la tribunalul corecțional din Orăștie și nu mă puteam depărta de oficiu fără voia și concediul președintelui, era acesta, ca și alții de categoria lui, nu voia am da concediu. Aceasta o însemn, ca să vadă generațiunea de azi, cât de bine voitori ne fură și nemții sau mesopotamii cum le ziceau ai noștri.

Într-aceea trecând guvernatorul Schwarzenberg prin Orăștie spre întâmpinarea împăratului, ieșirăm toți funcționarii de la tribunal, ca să ne prezentăm. Zărindu-mă guvernatorul zise: „Und Sie noch hier”. I-am răspuns că președintele nu vrea să-mi dea concediu. Atunci Schwarzenberg zise președintelui: „Herr President Axente hat nie Urlaub?”

În urma aceasta, iacătă-mă a doua zi intrând în Câmpeni și trăgând drept la Corcheș, maiorul lui Iancu, unde credeam să găsesc și pe acesta. Nu m-am întâlnit cu dânsul, dar primirea ce avui, îmi tăie tot dorul de a fi alergat la Câmpeni și de a mă putea prezenta înaintea înaltului oaspe cu Iancu și Balint de-odată. Iancu în loc de a se bucura de venirea mea, începu a mă înjura și apoi ne părăsi turbat. Afară de mine era acolo frații Corcheș, Andreica, Teor, Sabo, toți frunțași câmpenilor și soți de arme ai lui Iancu.

Bine frate! Eu am venit să-ți mulțămesc și gratulez pentru triumful, ce ai secerat cu schimbarea marșului împăratului; am venit să ne înțelegem cum și în ce formă mai potrivită să-l întâmpinăm, să-l primim și să-i urmăm bună venire.

Dar Iancu nu vrea să înțeleagă nimic.

După ce se depărtă dintre noi, întrebai pe cei de față, că cei asta? Doară nu va crede el, că am venit, ca să-i întunec gloria, sau să-i stau în cale la vre-un plan al lui.

- Nu, nu! fu răspunsul din toate gurile. De când a primit ștafeta, care i-a adus rezoluțiunea, că proiectul s-a primit și împăratul vine pe Găina – așa tratează și cu noi.

Era pe la 6-7 ore seara, când stam de vorbă cu cei prezenți întrebând și vrând a mă informa de toate. Câmpenii și tot împrejurul era într-o activitate febrilă. Era greu ca înaltul oaspe să vină pe la „Găina”, la Câmpeni, deoarece nu erau căi bătute, decât o cărare. Apoi se știa că Majestatea sa venea c-o suită de 40-50 de persoane. Unde se găsea acum o casă, ca să încapă atâtea persoane la cina comună?

Pentru toate acestea însă Iancu nostru îngrijise în scurt timp de 40-50 de ore, cât mai era înainte de sosirea împăratului. Mai mult, el alergase peste munte, c-o zi mai înainte la Clușiu, de unde aduse confeturi, mezelicuri și cârnuri afumate, asemenea preparate pentru masa, ce o pregătea pentru oaspetele Majestății Sale și a suitei strălucite.

Să nu se mire cineva de acestea, nici să intre în tentațiune de a nu le crede. Episcopul Șaguna, spusese la ai săi, că principele guvernator Schwarzenberg l-ar fi asigurat, că Majestatea Sa va da la Câmpeni lui Iancu diploma de Baron iar mie de nobilitate. Rog pe părintele episcop Popea și pe directorul și profesorul de teologie Ioan Hanea care sigur se mai află în viață din oamenii episcopului Șaguna de pe acel timp, să afirme sau dezmință aceste scripte ale mele, care nu le am de la izvor, ci de la Dimitrie Moldovan, adjunct la districtul din Alba-Iulia.

A doua zi după sosirea mea la Câmpeni, piața, sau mai bine zis cele două străzi ale Câmpenilor, ce duc spre Scărișoara Albă și „Găina”, erau pline plinuțe de oameni,

români de toată etatea și condițiunea. Punct la 6 ore dimineața, Iancu călare și cu-n steag în culori naționale românești cusute pe un sul lung, pe care îl ținea curmeziș peste oblâncul șielei trecu printre mulțimea adunată, lovind cu capetele sulului când pe unul când pe altul.

Văzând aceasta cu ochi mei și ne mai putând spera de a mă înțelege cu colegul de odinioară, am căutat și am găsit un cal cu care să mă duc la „Găina” spre întâmpinarea și salutarea împăratului. Trecând prin Ponorel și Vidra, când suiam dealul, ce duce de la Vidra sus la „Găina”, pe la mijlocul dealului mă întâlnesc cu Iancu. El se întorcea de la „Găina”, unde plecasem eu. După el mergea un gornic (pădurar, veghetor de pădure), care avea la gât peste umăr o ploscă de lemn, cu sunt celea ce se fabrică la Brașov și prin cetățile săsești. Convenirea aceasta m-a frapat și m-a convins, că Iancu era în stare mintală tulburată.

- Da bine frate! Ce-i asta, unde te duci? Cum vrei să primim și salutăm noi pe împăratul? îl întrebai.

- Cum voi primi eu pe împăratul nu-ți spun. Dar am pus pe mama mea pe vârful „Găinei”, ca să dea împăratului un steag. Iar tatăl meu, când va trece pe la poarta noastră, îl va primi închinându-i un pahar de vin. Vezi de spune împăratului acestea.

Pentru ca cetitorul să-și facă idee și să priceapă aceasta, trebuie să știe, că „Găina” are două părți: una e o poiană mare lungă și frumoasă cu livadă în forma unei mese obligi înconjurată de toate părțile cu păduri seculare. De asupra acesteia se înalță a doua parte a movilei, pleșugă și ca de 150-200 metri înălțime, care dominează partea de jos. Pe această înălțime așeză Iancu pe mama sa, ca să dea steagul la împărat.

În mijlocul poienii celei mari ordonă comisarul Eiseneg a se face o filegoria (foisor), care era destinat pentru masa sau prânzul Majestății Sale Împăratului. De la această filegoria ducea sau era desenată cu ramuri mici de cetină, o cale până în vârful „Găinei”, unde era postată și aștepta cu steagul dezvelit mama Iancului.

Îndată după sosirea Majestății Sale, comisarul Eiseneg zise principelui Schwarzenberg: „Der Iancu war hier, und ist weggegangen” (Iancu a fost aici și s-a depărtat). Cuvintele acestea cătrăniră rău pe Schwarzenberg. Raportul a fost comunicat apoi cu adjutantul împăratului, baronul Grüne. În urma aceasta veniră îndată, ca doi balauri asupra mea și mă întrebară, dacă e drept că Iancu a fost acolo și că s-a depărtat. Cunoscând fapta, am răspuns: „Aber ich bin hier bitte zu befehlen”. Răspunsul acesta însufleți pe cei mai mari, ei mă ținură în ochi și mă comandară, ca dimpreună cu Balint să mergem înaintea împăratului.

În dreptul caselor lui Iancu tatăl acestuia s-a îmbrăcat, în adevăr, în haine de sărbătoare și aștepta pe Majestatea a dinaintea porți c-un pahar plin cu vin. Întorcându-mă către majestatea sa am zis: „Dieser Mann ist der Vater von Iancu”. Răspunsul fu: „Fort, fort”!

Era pe înserate și mai aveam a face cale de 1½ ore până la Câmpeni, unde am ajuns târziu cam pe la 9½ ore. Poporațiunea și clerul aștepta la capul Câmpenilor, cu arc de triumf și frumoase orațiuni, care însă nu s-a putut vedea și ține.

După ce majestatea sa intră și se așeză în locuința apotecarului Kalcher, principele Schwarzenberg ieși afară la poarta acelei case, unde ne aflam cu toții cei ce ieșiră să salutăm pe înaltul oaspe. Dând cu ochi de mine, Schwarzenberg zise: Sagen Sie der Geistlichkeit, das sie Morgen früh 5 Uhr sich Vorstellen soll; sagen Sie dasselbe dem

Bezirksrichter, und sagen Sie auch dem Iancu, dass wenn er wunscht von Se. Majestät empfangen zu werden, auch erscheinen sol”.

Iată domnilor de la „Kolozsvar, că Iancu nu numai n-a fost respins de la audiență, ci din contră a fost poftit, provocat formal, și nu între patru ochi, ci în mijlocul străzi, așa zicând „în foro publico”. Și când s-a întâmplat aceasta, erau de față protopopii Mihali, Patiția, Absolon, Balint, mai mulți preoți și bărbați civili, era de față judecătorul Tănase, iar la spatele mele era însuși Iancu. În urma cuvintelor lui Schwarzenberg, m-am întors către cei din jurul meu și am zis: „Ați auzit”! apoi am luat pe Iancu la o parte și l-am întrebat, că ce poate fi cauza și cine l-a îndemnat să refuze audiența în chipul acesta. În loc de respect, el mă întreba, că dusă-sa împăratul să ia steagul de la mamă-sa și că băuta din paharul, care i l-a închinat tatăl său; iar eu zicându-i, că de unde să știe împăratul despre aceasta, s-a smâncit de subsuoara mea și a plecat fără să zică un cuvânt. Iar cum că și la „Deturnata” a fost provocat tatăl lui Iancu de către Schwarzenberg, prin mine să se prezinte în Alba-Iulia și din Sibiu au stăruit cei din suita împăratului, prin mitropolitul Șuluțiu, ca să se prezinte în Clușiu la Majestatea Sa, sunt fapte și încercări, care se vor descoperi din scriptele și scrisorile celor de atunci. Eu am mângâierea și mulțumirea de a fi scris și descoperit acestea atunci, îndată după ce s-a petrecut, cea ce se va putea vede, dacă va căuta și afla cineva „Gazeta Transilvaniei” din acel timp⁵⁰. Confruntând cele scrise acum, cu cele publicate atunci, se va convinge și necredinciosul și rătăcitul „Kolozsvar”, că eu am scris purul adevăr, ceea ce nu pot face mincinoșii, care ori de câte ori spun și istorisesc un lucru, niciodată nu-l arată în una și aceeași formă, ci totdeauna variază cu spusul și naratul minciuni.

Aceste cred, că probează în destul, cum că „conducătorul bandiților”, fratele și amicul meu de bine și suferințe, Avram Iancu, nu numai, că n-a fost primit ci a fost chiar provocat a se prezenta înaintea Majestății Sale împăratului Francisc Iosif.

Va urma naturalmente întrebarea, pentru ce n-a vrut Iancu nici decât a se prezenta la împăratul?

Această întrebare cred eu, că e răspunsă și deslușită prin cele ce-am spus până acum. Cei ce cred că Iancu ar fi fost invitat de Bărnăuțiu să facă asta, se înșeală rău. N-a fost Iancu om așa de închis, atât de egoist, ca să nu comunice secretele sale cu cei de un principiu, de o credință și de o țintă cu el. Între aceștia a figurat primo loco eu, de la care a cerut el în multe rânduri sfat și îndrumări, pe care le-a și urmat. Un lucru așa de mare importanță mi l-ar fi comunicat și mie, poate și lui Balint și s-ar fi nevoit a ne îndupleca și pe noi, ca să primim sfatul lui Bărnăuț, ca astfel să fie mai mare răsunsetul, fiind solidari. Dacă Bărnăuț ar fi fost atât de ușurel, încât să dea lui Iancu un astfel de sfat, cred, că mi-ar fi scris și mie, care am fost cel mai adict discipol al lui, și cu care a corespondat până după desființarea dietei din Transilvania, ca să tac de Balint, care îl și susținea la universitate unde studia. Ca să fi voit Iancu a se răzbuna pentru expulzarea sa din partea poliției din Viena, ori că ar fi făcută îndemnat de maghiarona fata lui Kalcher, cu care avea relațiuni amoroase, nu o pot crede. Iancu a avut un caracter grav și nu a dat nici o dată semne de om vindicativ și ușurel.

*

⁵⁰Vezi nr. 63 și 64 din *Gazeta Transilvaniei*, 1852.

Că ce fel de intențiuni și interes va fi avut atunci Majestatea Sa împăratul și guvernul său, nu știu. Ceea ce scriu însă e, că petrecând eu împreună cu Balint pe Majestatea Sa la Sibiu a doua zi după sosire, am fost invitați la dejun de baronul Hie, adjutantul principelui Schwarzenberg, și vorbind de politică, acesta ne declară următoarele: „Die Kleine Walachei müssen wir haben”...

Cu această ocaziune îmi puse baronul Hie și mie decorația pe piept.

*

Adversarii noștri, care de la refuzul lui de a se prezenta și de a saluta pe Majestatea Sa, până la injuriosul ordin al ministrului Perczel, au tot lăudat pe Iancu, și care pe la 1876-77, într-o piesă teatrală, ce au jucat-o prin unele orașe ale Transilvaniei, l-au chiar apoteosat, ca pe un erou, n-ar trebui să uite, că istoria se repeteste, și că cele ce s-au petrecut în 1848/49 se poate repeta în viitor sub altă formă și în alte împrejurări, și că poate să vină timpul, în care, ca și în 49, nu numai să ne blesteme și să ne înjure ca acum, ci să umble cu pălăria în mână după prietenia și ajutorul nostru. Peste tot, ei ar trebui să știe sau dacă n-au știut până acum să știe de aici înainte că precum un om privat mai bucuros suferă o bătaie, decât o înjurătură, o blasfemie – așa o națiune.

Generațiunea viitoare va uita poate și nu va mai pomeni maltratările de toate zilele ale jandarmeriei de astăzi, sentințele cele trase de păr ale tribunalelor și pe cei condamnați prin acestea. Dar injuria, ce ni s-a făcut, confiscându-se bagatela sumă, ce a conferit-o mai mult „misera plebs contribuens”, și opreala, ce s-a făcut cu 15 zile arest și 100 fl. gloabă pentru cei ce vor cuteza a mai contribui – nu o vor uita și ierta decât atunci, când acest ordin se va desavua și contramanda. „*Manetalta mente repostum judicium Paridis. Spreteque injuria formae et genus invisum raptique Ganimedius Honoris*”.

Poate să se strângă între neamul românesc și neamul mândrei națiuni maghiare – dar muntenii rămași pe vârful munților, ca odinioară Noe în corabie tot vor cânta:

Iancu de la Vidra pleacă
Ca dreptate să ne facă.
Frunză verde castravete,
Doamne ține pe Axente
Pe dealul Feleacului
Trece oastea Iancului.
De-a lungul Mureșului
Stă oastea Severului.

Brașov 9/4 1895

I. Axente Severu

(*Gazeta Transilvaniei*, 1895, nr 74 din 1/14 aprilie, p. 1- 3; nr 78 din 9-21 aprilie, p. 1-3)

Overlooked memoirs of the 1848-1849 revolution from Transylvania. Notes about Avram Iancu

ABSTRACT

The purpose of this research paper is to analyse three memorial texts which keep Avram Iancu in the foreground. These texts have been identified in the pages of the *Gazeta Transilvaniei* Journal from the mid XIXth century, signed by Ioan Papiriu Pop, Ioan Axente Sever and an anonymous author. The texts reveal precious information about Avram Iancu's youth, more exactly about the period spent in Cluj, about Franz Ioszeľ's visit and the refusal to meet the emperor of Hasburg.

Abrevieri bibliografice

- Andreica 1944 - Mihai Andreica, „Aduceri aminte”, în Enea Hodoş, *Din corespondența lui Simeon Bărnuțiu și a contemporanilor săi*, Sibiu, 1944, p. 8-10, 13-16
- Balint mss. – Simion Balint, *Scurtă istorie a evenimentelor din Munții Apuseni ai Transilvaniei (sau Țara Moșilor numită) în anul 1848*, în manuscris la Biblioteca Academiei Române, București, f. 322-325
- Balint 1972 - Simion Balint, „O călătorie”, în Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Corespondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, II, Cluj, 1972, p. 7-10
- Barițiu 1872 - George Barițiu, „Avram Iancu”, în *Transilvania*, 1872, nr. 21, p. 243-245
- Barițiu 1872a- George Barițiu, „Avram Iancu”, în *Transilvania*, 1872, nr. 22, p. 252-258
- Bariț 1972 – George Bariț, „Raportul lui George Bariț către comitetul național” anexă la Ioan Chindriș, *Mărturii pașoptise regăsite. Gh. Bariț și Alexandru Șterca Șuluțiu* în *Manuscriptum*, XI, 1978, nr. 4, p. 19-22
- B.A.R. D.1848 - „Scurtă trecere în revistă a marilor fapte ale locuitorilor români din Munții Apuseni și ale mărinimosului prefect de mine Avram Iancu”, în Manuscris Biblioteca Academiei Române, filiala Cluj, D.1848, fila 1-8
- Ciurileanu 1887 - Ioan Ciurileanu, *Fragmente istorice din anii 1848-49*, București, Tipografia Eduard Wiegand, 1887
- Crainic 1872 - „Aron Crainic, luptător în revoluția de la 1848-1849, despre Avram Iancu”, în *Românul*, București, 1872, nr. 16, p. 2
- Czecz 1868 - Czecz János, *Bem erdélyi badjárata*, Pesta, 1868
- Densușianu 1895 - Aron Densușianu, „O zi cu regele Munților”, în *Revista Critică-literară*, Iași, 1895, nr. 1, p. 14-23
- Densușianu 1895a - Aron Densușianu, „O zi cu regele Munților”, în *Revista Critică-literară*, Iași, 1895, nr. 2, p. 49-55
- Gabányi 1849 – Alajos Gabányi, „Două rapoarte despre dificultățile luptelor din munți” în *Honvéd*, 1849, nr. 154
- Gazeta* 1888 - „Un episod din viața lui Avram Iancu”, în *Gazeta Transilvaniei*, 1888, nr. 270, p. 1; nr. 271, p. 1-3
- Ghica 1940 - Ion Ghica, *Amintiri din pribegia după 1848*, vol. I, ediție îngrijită de Olimpiu Boitoș, Craiova, Editura Scrisul Românesc, 1940
- Hangiu 2008 - I. Hangiu, *Presa românească de la începuturi până în prezent. Dicționar cronologic 1790-2007*, vol. I, București, Editura Comunicare.ro, 2008
- Horváth 1872 - Horváth Mihály, *Magyarország függetlenségi harcának története 1848- es 1848-ben*, Ediția a II-a, vol. al III-lea, Pesta, 1872
- Honved 1849 - *Honved*, 1849, nr. 154 din 26 iunie

- Jókai 1858 - Jókai Mór, „More patrio, Regényes koborlások”, în *Vasárnapi ujság*, Pesta 1852, nr. 50, p. 589-590
- János 1876 - „Fragment din memoriile lui János Wass fost locotenent-major al batalionului XII de honvezi”, publicat în *Történeti Lapok*, 1876, nr. 34, p. 555-557
- Katone 1859 - Katone, „Avram Iancu la Oradea în drum spre Viena”, în *Gazeta Transilvaniei*, 1850, nr. 11, p. 43
- Kövári 1861 - Kövári László, *Erdély története 1848-49-ben*, Pesta, 1861
- Lukács 1872 - Lukács Béla, „Az arany rabjai”, în *Reform*, Pesta, 1872, nr. 262, p. 1-2
- Moldovan 1888 - Ștefan Moldovan, „O trăsătură caracteristică din viața lui Avram Iancu”, în *Gazeta Transilvaniei*, nr. 1, 1888, p. 22
- Moldovan 1895 - Vasile Moldovan, *Memorii din 1848-49*, Brașov, Editura Tipografia A. Mureșianu, 1895
- Oros - Ioan Oros alias Rusu, *Memorii*, manuscris în Arhivele Statului Mureș, cota 406, f. 37-48
- Papp 1874 - K. Papp Miklos, „Două înștiințări din Clujul revoluționar de după dieta din mai 1848: cu privire la mișcările românești din anii 1848-1849”, în *Történeti Lapok*, Cluj, 1874, nr. 4, p. 60-61
- Papiu-Ilarian 1848 - Alexandru Papiu-Ilarian „Adresele din Mureș-Oșorhei” în *Foaie pentru minte*, 1848, nr. 13, p. 99-101
- Papiu-Ilarian 1852 - Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, tomul II, Viena, 1852
- Papiu-Ilarian 1972 - Alexandru Papiu-Ilarian, „De Iancu”, în Iosif Pervain, Ioan Chindriș, *Correspondența lui Alexandru Papiu Ilarian*, I, Cluj, 1972, p. 80-92
- Papiu-Ilarian, 1943 - Alexandru Papiu-Ilarian, *Istoria românilor din Dacia superioară*, tomul III, Ediție îngrijită de Ștefan Pascu, Sibiu, 1943, p. 39-47
- Pop, 1899 - Ioan Papiu Pop, „Amintiri dinainte de 1848. Avram Iancu”, în *Gazeta Transilvaniei*, 1899, nr 281, din 19/31 decembrie
- Pușcariu 1913 - Ioan Cavaler de Pușcariu, *Notițe despre întâmplările contemporane*, Sibiu, Editura Tipografiei Arhidiecezane, 1913
- Răduică, Răduică 1996 - Georgeta Răduică, Nicodim Răduică, *Dicționarul presei românești (1731-1918)*, București, Editura Științifică, 1996.
- Rethi 1880 - Rethi Lajos, „Regele Munților”, în *Vasárnapi ujság*, 1880, nr. 30 din 25 iulie
- Russo 1908 - Alecu Russo, *Scrieri*, București, Editura Academiei Române, 1908
- Roth 1966 - Stephan Ludvig Roth, *Viața și opera*, ediție bilingvă, București, Editura Științifică 1966
- Secula 1908 - Iudita Secula, „Avram Iancu în Societate”, în *Gazeta Transilvaniei*, număr jubiliar, 1908, p. 105-107
- Sever 1895 - Ioan Axente Sever, „Sum cuique. O lămurire asupra prezentării lui Avram Iancu înaintea Majestății Sale în 1852”, în *Gazeta Transilvaniei*, 1895, număr 74 din 1/14 aprilie, p. 1-3; număr 78 din 9-21 aprilie, p. 1-3
- Sever 1926 - Ioan Axente Sever, „Avram Iancu”, în *Transilvania*, 1926, nr. 4, p. 184-187
- Șuluțiu 1897 - Iosif Sterca Șuluțiu, „Biografia lui Avram Iancu”, în *Transilvania*, 1897, nr. 5-6, p. 83-122
- Șuluțiu ms - Alexandru Sterca Șuluțiu, „Istoria horii și a poporului românesc din Munții Apuseni ai Ardealului”, în Manuscris Rom., *Biblioteca Academiei Române*, filiala Cluj, nr. 58, f. 248-276

Cuvinte-cheie: Munții Apuseni, Avram Iancu, memorii, revoluție, istoriografie comunistă

Keywords: Apuseni Mountains, Avram Iancu, memoirs, revolution, communist historiography